

APÁK ÉS FIÚK A SZÉKI GRÓF TELEKI CSALÁDBAN

1700–1841*

Az történet- és irodalomtörténetírás bizonyos életutakat ismertebbé tesz, illetőleg az életutak egyes mozzanatait hagyományozza későbbi korokra. A társadalmi együttműködés sajátos változataira derül fény a családi kapcsolatok eredményességének tanulmányozásakor, és gyakorta az egyéni teljesítmény mögött egy egész család nemzedékek életidején át ható tevékenysége áll.

A széki gróf Teleki család férfi tagjai a 17. század végétől jelentős szerepet vittek a magyarok történelmében. A család egyik ága római szent birodalmi grófságot is nyert, aminek révén például ifjú tagjai bázeli tanulmányévük idején (Sámuel, József és Ádám 1759/60-ban) külföldön is kitüntető figyelemben részesültek. Hasonló különleges bánásmódot tapasztalhatott gróf Teleki József Lipót császár frankfurti „coronatiója” alkalmával (1790. szept. 30).

A család áldozott a szellemileg igényes életformára és általában a kultúrára. Anyagi helyzetét Teleki Mihály alapozta meg. Ágainak és tagjainak összetartása, kultúrapártolása számos kutató érdeklődését felkeltette az utóbbi kétszáz év során.¹ A nevelés is meghatározott koncepció szerint zajlott ennek a magyarországi és erdélyi történelemben oly jelentős családnak tudatosan hagyományőrző nemzedékeiben. (Itt jegyezzük meg, hogy az ifjú nősülésétől kezdve számított gazdaságilag és jogilag önállóknak a kor erdélyi rendi körülményei között.)

A tudomány elméleti vonatkozásai és konkrét hasznosíthatósága egyaránt foglalkoztatták a Teleki család több tagját, elég itt széki gróf Teleki József

* A tanulmány az OTKA 83521 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ E kutatók sorában az elsők közé tartozik az inkább szépíróként és fordítóként ismert Kazinczy Ferenc is; az általa bizonyára a könyvgyűjteménye és politikai funkciói miatt tisztelt Teleki Sámuel kedvében igyekezett járni, amikor – sok anyaggyűjtés, konzultáció után – megírta *A bajdan Garázda -, ma már Széki gróf Teleki-báz, leágazása* című családtörténeti tanulmányát (ez Kassán jelent meg 1831-ben). Az előkelő származást és a politikai, illetőleg kulturális megvalósításokat hangsúlyozza. A család tudományos teljesítményével Bajza József foglalkozott. BAJZA József, *A Telekiek tudományos hatása*, A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (VII.), Buda, 1846.

(1738–1796) francia nyelvű tudományos kiadványaira, Teleki Sámuel (1739–1822) könyv- és gemmagyűjteményére, fia, ifj. Teleki Domokos (1773–1798) bécsi egyetemi bizonylataira és útleírására, Teleki Ádám (1740–1792) *Cid*-fordítására, Teleki László (1764–1821) nyelvtudományi értekezésére, tragikusan elhunyt tudós politikus fia, László (1811–1861) drámájára, *A kegyencre* utalnunk.

A vizsgált korszakban sem Erdély, sem Magyarország nem rendelkezett kellő gazdasági és politikai önállósággal ahhoz, hogy saját értelmiséget hosszú távú politikai feladatokkal megbízhasson. Kérdés, hogy e családban felhalmozódott tudásra, cselekvőkészségre igényt tartott-e a Habsburg Birodalom kormányzata. A továbbiakban a család egyes fiútagjai pályára készítésének illetőleg életútjának felidézésével, a tények értelmezésével keresem bizonyos – az irodalomtörténet kontextusának is tekinthető – „karrieresemények” jelentéseit.

1. Az erdélyi vármegye világában

A félárva

Teleki Pál (1677–1731) nagyenyedi évek után külföldön tanult. 1695–1699 között az odera-frankfurti, franekeri és marburgi egyetemet látogatta, eljutott Berlinbe, Hágába, Londonba, Oxfordba, Gloucesterbe, Cambridgebe, Párizsba és Svájcba is. Hazatérve politikai szerepet is vállalt, 1709-ben csatlakozott II. Rákóczi Ferenc környezetéhez, ettől az évtől kezdve a kolozsvári Református Kollégiumnak főgondnoka lett.² Apja, Teleki Mihály (1634?–1690) ekkor már nem volt az élők sorában, anyja adott instrukciót útra kelő fiának, amely szerint Pál abban jelölte meg egyetlen célját, hogy bölcsességet keressen. Ezt pedig három távlatnak kellett alárendelnie: hazája, a református egyház és atyja házának szolgálatára kellett magát alkalmassá tennie.³

Teleki Pál szüleihez szóló leveleit más peregrinusokéival együtt Keserű Bálint rendezte sajtó alá, e kutatásokat a későbbiekben Font Zsuzsa értelmezte a pietizmus kelet-európai terjedését vizsgálva, rámutatva az akadémiták kultúraközvetítő érdemeire. Hadd mutassuk be a nevelés formáját konkrét példával: apa hiányában milyen nevelői eljárásokhoz folyamodik a családi ambíciókat képviselő özvegy édesanya. Amikor veszélyt sejt és kevésnek érzi saját levélbeli meggyőző erejét, megszólít egy férfi rokont, hogy fiát a

² Vö. FONT Zsuzsa, *Utószó = Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok. 1695–1700.* Szerk. FONT Zsuzsa, Szeged, 1989 (Fontes Rerum Scholasticarum, 3), 411–424.; SZABÓ Miklós–TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, Szeged, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, 4.) 2258. tétel.

³ FONT Zsuzsa, *i. m.*, 7–8.

csalásban elvárt engedelmességre (ebben az esetben a külföldi tanulmányútra mellé rendelt kísérővel, Zalányi Boldizsárral való viszálkodás megszüntetésére) intse.⁴ Teleki Pál levelei odera-frankfurti tanulmányai kezdetén a tandíjról, szállás és menza-költségekről szólnak, és kísérője által tánctanárra, az inas új divatú libériájára fordított összegekről; ekkor azonban enyedi professzora, Pápai Páriz Ferenc szigorú hangon szorítja rá tanulmányai tényleges, tudományterületenként ellenőrizhető céljára.⁵

Erdélybe hazatérve Teleki Pál családot alapított, mint birtokos nemes a Kolozsvárhoz közeli Kendilónán rendezkedett be. Ez a művelt ember egyébként, akinek emlékezetét Csepregi Turkovitz Ferenc gyászbeszéde is őrzi⁶ többre volt hivatott, mint amennyit a korabeli zavaros erdélyi viszonyok között megvalósíthatott.

A tudós férj

Teleki József grófról, Teleki Pál testvéréről, Bethlen Kata második férjéről (1722 és 1732 között) itt annyit jegyzünk meg, hogy 1727-ben Fehér megye főispánja volt, a marosvásárhelyi kollégium gondnoka, és hogy jelentős könyvtára az enyedi kollégiumba került.⁷

A kendilónai költő

Folytatva a külföldi tanulmányokba vetett családi reménységet, Teleki Pál feleségével, Vay Judittal nagyralátó terveket szőtt fiúkkal, Ádámmal (1703-1769) kapcsolatban. Megpróbált neki külföldi, felsőbb tanulmányokra összpontosító tanulmányi esztendőket kigazdálkodni a családi költségvetésből, hiszen a megszerzett ösztöndíj csak magukat a hallei tanulmányokat biztosította. Az apa levélbeli kifakadása azonban keserű csalódottságra utal (humán- és természettudományokhoz, idegennyelv-tanuláshoz fűzött családi remények mentek füstbe a levél szerint): „Halaban is az időt tellyesseggel haszontalanul töltöttetek Scientiis nec in Lingvis, többire semmit sem tanultatok...”⁸

⁴ „Szomorúan értettem, hogy Zalanyi urammal kegyelmetek visszalkodott, vetek ő kegyelmétül, hogy haladatlanokid Kegyelmed engedelmeskedgyék azmenyiben lehet, mindazaltal maga betsületit előtte viselle, adott Isten kegyelmednek erőtt s értelmett tsendesseggel s hol kemenyseggel moderallya kegyelmed maga dolgait”. Teleki Mihály Teleki Pálnak Kővár, 1695. szept. 29. FONT Zsuzsa, *i. m.*, 22.

⁵ Pápai Páriz Ferenc levele Teleki Pálnak 1695. november 10. FONT Zsuzsa, *i. m.*, 32.

⁶ *Laudatio funebris, in exequiis ill. dni Pauli com. Teleki de Szék... abita a. d. XIII. kal. Decemb.* Hely n., 1731.

⁷ Teleki József könyvgyűjteménye jegyzékének rekonstrukciójával 18. századi katalógusok alapján jelenleg Rácz Emese foglalkozik.

⁸ Teleki Pál fiának, Kendilóna, 1723. június 27., idézi FONT Zsuzsa, *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, 2001, 150. MTAK Mf. 148

Ez a Teleki Ádám (akit az egyszerűség kedvéért idősnek nevezünk) egy Teleki József nevű családtaggal egy időben tanult Halléban.⁹ 1723-ban azonosítható aláírása az egyetem matrikulájában. Tanulmányai során szerzett ugyan diplomát, de ha pályáját megvizsgáljuk, nem látjuk nyomát a tudományokhoz való szenvedélyes vonzódásnak. A grand tour-t Nyugat-Európában megtevő nemes nem váltotta tehát be szüleinek, főleg apjának a magas funkcionárius-ság elérésére vonatkozó reményeit. Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király drezdai udvarába való továbbutazását Font Zsuzsa nemcsak az idegennyelv-ismeret, hanem a tudományos ambíció hiányával is magyarázza.¹⁰ Boldogtalan első házassága (Wesselényi Zsuzsánával), megözvegyülése, elhúzódó birtokperei, az ezektől nem független politikai intrikák (amelyek szerint rákócziánus lett volna), a számára egyre riasztóbb közéleti elvárások (vármegyegyűlések) visszahúzódnóvá tették. Tény, hogy kendilónai birtokán hosszabb-rövidebb időre otthonra letek kimagasló tehetségű tanult emberek is; a református elit tagjai közül Sófalvi József filozófus az ő alumna volt, Bodoki József tudós pap fiának, Ádámnak lett egyik kísérője nyugat-európai tanulmányútján, de említhetjük a Kendilónán időzők közt Pánczél Sámuel matematikust is, és a sor folytatható). Közelségük bizonyára nem maradt hatástalan a cseperedő gyermekekre.

Politikusként Teleki Ádám nem vált ismertté, de mecénásként és szerzőként sem. Hogy elhárítsa a Rákóczi Józsefhez húzás vádját, sőt az udvar iránti lojalitását bizonyítsa, hadi szolgálatot vállalt a császári seregben: 300 lovast felügyelő óbester lett az 1730-as évek végén Esterházy ezredében¹¹ – tudjuk meg a róla szóló temetési prédikációból. Egészségi okok kényszerítették az onnan való hazatérésre. Gyermekei tényleges felügyelete fölött anyja (Vay Kata) és felesége (Wesselényi Zsuzsa majd Thoroczkay Klára) vitatkozott. A református egyház e világi tisztségviselőjének legkedvesebb elfoglaltsága végül a versírás, a verses (családi) sorsanalízis lett. (Autoriter anyját alig egy évvel élte túl.)

A Cid-fordító

Egyetlen felnőtt kort megélt fiát, a második házasságából, Thoroczkai Klárától született ifj. Teleki Ádámot (1740–1792), a fiúutód nélkül elhunyt, tehetséges közigazgatási szakembert – levelezésük hangneméből ítélve – Teleki Ádám szigorúan nevelte.

⁹ Vö. FONT Zsuzsa, *Erdélyiek...*, i. m., 175.

¹⁰ FONT Zsuzsa, *Erdélyiek...*, i. m., 150.

¹¹ Az életrajzi adatok többsége a róla szóló temetési prédikációból való.

A közeli sárdi és celnai Teleki birtokokról nem volt nehéz a magyarigeni tudós pap, Bod Péter nyomába szegődni tanítványul és láthatjuk: ifj. Teleki Ádám a tanulást kedvelte, sőt Bod javaslatára kollégiumba kíváncszott, tanítója szerint mehetett is volna:

„Az Igeni nagy pap azt mondotta, hogy ha én nem tanulok, édes Atyám uramat is a Nagy Tarisnyájába teszi mert nem jól tanítottatott engemet (...) Édes atyám Uram mindent küldök pipát valamit egyebetis akkármit mindent küldök, tsak külgyen Apámuramis valamit, az én könyvemet az abecemet a több könyvemetis mind külgyele; a portékámotis ezzel vagyok Nagyságodnak Engedelmes fiatskája alázasos szolgája G. Teleki Adámka.”¹²

Külföldi tanulmányokra az általa megerősített alumniát is igénybe véve elengedi fiát, de lakodalmára 1766-ban a következőt írja id. Teleki Ádám, jelezve a polgári hivatalnokkal szemben támasztott műveltségbeli elvárásokat és a tudomány terjedésétől várható társadalmi változásokat:

„(...) Boldog ország a’ melly bővös Tudosokkal,
Tanult, s experiált, szép drága ifjakkal,
Igazság ott fénlík kívánt áldásokkal
Egy mást kedveltető mulatozásokkal

Illy igaz Hivekkel Ország dicsekedik
Hól drága ifjakkal ragyog, és tündöklík
Készült bölcseséggel vigan bővölködík
Rendes szép Nymphával meg is párosodik.

Igy édes fiamat ajánlom Hazámnak
Két magyar nemzetből álló szép Orzágnak
Régi nemességgel fénlő Oszlopoknak
Ottan igazgató Hív Patronusoknak...”¹³

Az örömapa nem volt sem politikus, sem praktikus alkat. Elképzelése elvileg azonban megfelelt Bod Péterének, amennyiben a nagy műveltséget és utazásokban tapasztalatot szerzett, majd hazájukban családot alapító ifjakban látta az ország (Erdély és Magyarország) jövője garanciáját; nemes és protestáns személyekre gondolt. A széki Teleki családnak ez az ága a kolozsvári Református Kollégium patrónusának számított. Ifj. Teleki Ádám

¹² A Teleki levelek között datálatlan cédula kb. 1741-ből való. Kolozsvár Állami Levéltár, Kendilónai Teleki anyag.

¹³ Kézirata: Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Ms 4639.

nehezen megszerzett bécsi útlevelel 1759-ben indult unokatestvéreivel, Józseffel és Sámuellel együtt külhoni tanulmányokra. Egy bazeli és egy leideni év után hívták haza szülei; stúdiumait nem fejezhette be. Róla írta apja Pécelre Ráday Gedeonnak 1761 augusztus 13-án:

„Édes fiam felől is írhatom az Urnak kedves öcsém Uramnak hogy Isten kegyelméből már Lejdából Bruxel felé Károly Hertzeghez, a Hágában lévő ö Felsége követtényének recommendatiójából szerencsésen meg indult, ki is ottan sokáig nem mulatván, hanem onnét le felé indul, és tudom hogy az Urnál kedves Öcsém Uramnál maga atyafiságos kötelességét teszi s el sem mulattya.”¹⁴

A nagycsaládi összetartást a napirenden levő birtokpercek, olykor egyéb sérelmek zavarták meg. Az apa hivatali ügyei miatt sokat volt távol, fiát nem sokszor látogatta. Tanulmányaiból hazatért fia házasságkötését ellenezte (pontosabban azt, hogy a Wesselényi családnak ugyanabból az ágából választott párt magának, amelyből valaha ő maga). Az esküvői versbe foglalt, egy szabadságlevéllel felérő nyilatkozata intelem, a családapai felelősség tradíciójának hangsúlyozása:

„Ez Praeambulomot utána forgatom
Pennámat Fiamhoz oktatra bocsáttom,
Eszmélkedgyél hát fel, így nem okoztatom,
Attyai tisztetnek rendit így alkotom.”

Az ellenzett ara, ifj. Teleki Ádámné Wesselényi Mária egyébként mint egy kegyességi mű fordítója írta be nevét a művelt asszonyok és a magyar írók sorába.¹⁵ Szellemi hatását inkább lánya, Mária kultúrapártolásán mérhetjük le.

Pályája alakulását tekintve ifj. Teleki Ádám bizonyára sokat köszönhetett a külföldi stúdiumnak – ha csak az alapműveltséget, idegennyelv-ismeretet, munkaszervezési rátermettséget vesszük is figyelembe. Évek múlva a református iskolavezetés még számon is kérte tőle elmaradt írásbeli szakmai beszámolóját, a felkérésre határozottan és némi ingerültséggel válaszolt. Munkásságát egyébként értékelte Habsburg József, Mária Terézia császárkirálynő társuralkodója; Erdélybe látogatása (1773) után jelentősebb adminisztratív felelősséggel ruházta fel, a császári és királyi felség aranykulcsos hívévé és Kővár vidéke főkapitányává tette. Később, II. József uralkodásakor Teleki Ádámot királyi biztosnak nevezték ki a kolozsvári kerületbe, aztán Belső-Szolnok és Doboka vármegye főispánja, Kolozs, Torda és Közép-

¹⁴ *Gróf Teleki Ádám levelei Ráday Gedeonhoz.* 24505. Ráday Levéltár, Budapest.

¹⁵ *Szüntelen való örvendezésnek mestersége,* SARASA ALFONZ művének fordítása WESSELÉNYI MÁRIÁTÓL, Református Collégium, Kolozsvár, 1784.

Szolnok vármegyék adminisztrátora lett. Főleg apja halála után bontakozott ki karrierje. A jelentős közéleti szerepekre emelt ember családi kötöttségei erősek voltak: a nyomtatásig vitte a családi emlékezet fenntartására irányuló elhatározását; elhunyt gyermekei emlékére gyászkönyvet nyomtattatott. Apjának is emléket állít a kolozsvári Református Kollégium nyomdájában 1775-ben megjelent, *Halotti tanítások* című könyvvel, a gyászbeszéd gyűjteményével. (Ebbe ő maga nem írt, bár a családban ilyesmire is volt példa, Teleki László gróf apja gróf Teleki József búcsúztatására is vállalkozott akkurátus versekben). Corneille francia nyelvű eredeti drámájából készült, verses *Cid*-fordítását a Református Kollégium nyomdájában meg is jelentette¹⁶ (bemutatásáról nincsen tudomásunk).

2. Terjeszkedés Magyarország felé

A koronaőr

A Telekiek fontosnak tartották a társadalmi viselkedés formáit, az idősebb családtagok iránti tisztelet kifejezését mindenek előtt. id. Teleki Ádám Ráday Gedeonnak írta 1761. augusztus 13-án: „Gróf Teleki József Öcsém Uram Erdélyben való bé jövetelét is értettem, de én bizony nem láttam, nálam nem is volt, ebből már az Úr kedves Öcsém Uram is maga Uri Prudentiája szerint az igaz Atyafiságnak observatióját által láthatja etc.”¹⁷

A levélben rosszkedvűen aposztrofált rokon, gróf Teleki László fia, Teleki József római szent birodalmi gróf, a névegyezések miatt leginkább „a koronaőr”-ként említett művelt politikus és mecénás. Személyével többen foglalkoztak, különösen azóta, hogy útinaplója nyomtatásban is hozzáférhető.¹⁸ Magának a grófnak a korszak egészéhez való viszonya érdekelte a kérdéssel és a naplóval részletesen foglalkozó Krusché Emilt, majd Tolnai Gábort illetve F. Csanak Dórát. Ez utóbbi doktori disszertációjában hagyományörzőként, egyszerismind felvilágosult gondolkodóként, a felvilágosodás eszméinek terjesztőjeként ábrázolja.

¹⁶ *Czid*, KORNEILLE Péter munkájából fordította TELEKI Ádám, Kolozsvár, 1773.

¹⁷ *Gróf Teleki Ádám levelei Ráday Gedeonhoz*. 24505. Ráday Levéltár, Budapest.

¹⁸ Olyan jelentőséget tulajdonít e naplónak (amely franciára lefordítva is megjelent Tolnai Gábornak köszönhetően) Otto Spiess (1878-1966) matematikátörténész, a Bernoulli család monográfusa, hogy külön kötetet szentelt Bázelle vonatkozó részének vö. Otto SPIESS, *Basel anno 1760 nach den Tagebüchern der ungarischen Grafen Joseph und Samuel Teleki*, Basel, Birkhäuser, 1936.

Apja, Teleki László (1710–1778) erdélyi kormányzékai főtanácsos volt, a magyar irodalom számára azért is figyelemre méltó alak, mert támogatta árva Bethlen Katát. A szülőpár nehezen fogadta el Teleki József továbbtanulási tervét. (Pál fiúk ugyanis külföldi stúdiumait abbahagyta, idegenben hunyt el viszonylag korán.) Teleki Józsefnek családja csupán két esztendőnyi külföldi tartózkodást tett lehetővé, nem többet; ezzel megakadályozták, hogy a természettudományok iránt érdeklődő és tehetséges fiú Bazel és Párizs után Leidenben is képezhesse magát. Egyébként útra kelése előtt menyasszonyt választanak neki a magyarországi birtokos kisasszony, Róth Johanna személyében, és Erdélybe való hazatértekor szinte siettetik házasságkötését. 1761-ben érkezik haza; 1762 márciusában már hívogatják a rokonságot a lakodalomba.¹⁹

Mi volt a család célja a neveléssel s felnövekvése, tanulása folyamatában hogyan alakított ezen maga a főrangú discipulus? Összhangban volt-e felkészülése, tudása azzal, amit végül is mint közhasznú feladatot a bécsi kormány rábízott? Volt-e külön erdélyi vagy magyar tanulási célja – volt-e saját tudományos ambíciója, és ha volt, sikerült-e hajlamaikat meg is valósítania? Egymással összefüggő kérdések, amelyekre egyetlen tanulmány nem is adhat választ.

Az ifjú gróf nevelésére a Teleki család hagyományai szerint különös gondot fordítottak szülei, a protestáns egyház világi támogatójának számító művelt házaspár, Teleki László és Ráday Eszter. Tizenöt gyermekük közül tizenegy nem érte meg a felnőtt kort, Pál külföldön tanult, de a hadsereghez szökött és korán meghalt, Eszter fiatalon elvesztette látását, ő sem élt sokáig akárcsak testvére, László. Teleki József ifjú gróf losonci tanulóéveiről fia, László német nyelvű írásából tudunk meg adatokat. Hétéves korában került Losoncra Kármán András iskolaalapító igazgató, az Utrechtben, Leidenben, Boroszlón képzett tanár keze alá testvéreivel, Pállal és Lászlóval; Kármántól teológiát, logikát, történelmet és matematikát tanult a dunántúli református egyházkerület hatosztályos gimnáziumában.²⁰ Keresztúri János, Vámosi János és Bátorkeszi József nevelőket említi F. Csanak Dóra, a család elkötelezett kutatója, de nem sikerül kiletükről többet kiderítenie. Megállapítja, továbbá, hogy 1748 és 1753 között Teleki József Erdélyben, magánúton tanult tovább.²¹ Első komolyabb tanára Bod Péter volt, aki az enyedi Református Kollé-

¹⁹ Vö. *Teleki Klára levele Ráday Gedeonnak* Szebenből 1762. március 5., Ráday Levéltár, Ráday Gedeon levelezése 2557.

²⁰ Ladislaus TELEKI, *Lebensbeschreibung des Reichsgrafen Joseph Teleki von Szék*, Gedruckt mit Hochmeisterschen Schriften, Hermannstadt, 1800, 110., és Siebenbürgische Quartalschrift, 1801, 11–140.

²¹ F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Bp., Akadémiai, 1983, 18.

giumban végzett stúdiumai után maga is külföldön tanult (Leidenben az 1730-as években). Bod Bethlen Kata pártfogoltja volt, az ifjú növendék apja pedig e grófi patróna legfőbb támogatója, a Teleki családdal való pereskedésében is támasza. „Méltóságos Széki Teleki László római szent birodalmi gróf azt vette elméjébe, hogy József fiát, egy igen szép tehetségű ifjút, hozzám hozva, Igenben, a teológiai és történelmi tudományokban képeztesse. Sokáig állottam ellen érvekkkel ennek a szándéknak, de midőn céljától nem akart eltérni, és azonkívül méltóságos pártfogónóm is hathatósan sürgette ezt, beleegyeztem. Így ő az 1753. év június 26. napján Igenbe jött. Szállást az iskolában és az iskolamester házában, étkezést és oktatást nálam nyert. Ő egyszerre tanulta a francia és a német nyelveket és a mennyiségtant a Magdeburg Frigyes Károly pomeraniai greifswaldi jeles ifjú vezetése mellett.” – olvasható Bod Péter *Önéletírásában*.²²

1753. június 26-án költözött az ifjú tanítvány a tudós Bod közelébe, Magyarigenbe, nem is egyedül, hanem ekkori tanárával, egy strassburgi illetőségű fiatalemberrel, az ekkoriban Erdélyben tartózkodó Magdeburg Károllyal, a későbbi katonatiszttel, aki Siskovits kíséretéből választott fia mellé Teleki László. Magdeburg matematikára, történelemre, német nyelvre,²³ és bizonyára franciára is oktatta Teleki Józsefet. A rendszeres tanulmányokra Bázalban kívánt felkészülni – abban az időben ott a német és a francia nyelv társaságbeli használatára egyaránt volt példa. Bodtól vallástudományi és egyháztörténeti alapismereteket sajátíthatott el napi két órában, bár a tudós pap elfoglaltsága miatt ez néha el is maradt; de leginkább tudományos igényességet, kritikai szemléletet, tudós szolidaritást tanult tőle. F. Csanak Dóra szülői aggodalmakkal magyarázza, de a politikai óvatosság is oka lehetett annak, hogy a Bod Péter által neveltje számára javasolt külföldi tanulmányútnak a szülőktől elvárható előkészítése sokáig halasztódott (útlevél megszerzésére tett szükséges lépések, fogadólevelek beszerzése)? ezt a tényt magánlevelekben azonosítja a kutató: „Tudhatja Tiszteletes Uram Kegyelmed, hogy én csecsemő gyermekségemtől fogva vágyódtam az Akadémiákra, és mely igen bíztam ahhoz, hogy ebben az időmben, amelyet már most szintén elérek, odamenésemet megnyerhetem, de most már nemcsak itthon látom már magamat, de még nem is remélhetem, hogy hamar és sok idő előtt meglehessen, minthogy az arra való készületnek semmi jelét nem látom.”²⁴

²² BOD Péter *Önéletírása*, Bev. tanulmány, EGYED Emese, Marosvásárhely, Mentor, 2007, 101.

²³ KRUSCHÉ Emil, *Gróf Teleki József élete és művei, 1738-1796*, Bp., Merkur Ny., 1928, 7-8.

²⁴ F. CSANAK Dóra, *A naplóíró Teleki József*, Erdélyi Múzeum, 1993/3-4, 24-33, 24.

Az aggódo sorokat az ifjú Teleki József egy töredékes levélfogalmazványában írja egykori mesterének, Bod Péternek Magyarigenbe. Majd így folytatja, mintegy tanítójában látva tanulmányi ügyének letéteményesét, a lehetséges közbenjárót szülei felé: „Kérem azért Tiszteletes Uramot az élő Istenre, fordítsa minden tehetségét arra, hogy kedves Atyám Úramat, Asszony Anyám öngagságokat ha szemben lehet Tiszteletes Uram szóval, vagy ha nem, levelei által inducalja arra, hogy méltóztatnának olyan formán gondolkodni, hogy én ha elébb nem is, a jövő tavasszal felmehessek..., ez mentől tovább halad, annál több akadályok adhatják elő magokat, hogy talán utoljára magok öngagságok akaratja ellen is azon céltul, amelyre e világiak között leginkább törekedtem, éppen elesem...”²⁵

A levélből kiolvasható Teleki József nevelőjébe vetett bizalma, de az is, hogy szüleivel való viszonya hagyományosan távolságtartó volt. Az utazáshoz, tanuláshoz az anyagi fedezetet szüleitől kellett megkapnia. Kiadási naplói nem szólnak stipendiumról.

A Magyarországon (Losoncon), majd Erdélyben szerzett tudást végre Bázélban az 1759–60-as egyetemi évben kiegészíthette. Ott amellet, hogy tanulmányaikat szintén ott végző erdélyi rokonaival (mint magas rangú vendég) részt vett az egyetem évfordulós ünnepein, jogból, matematikából és fizikából magánkollégiumot látogatott. A hozzá hasonló rangúak számára nem volt kötelező az órák rendszeres látogatása: tanárokat választhattak és szerencsés esetben magánórákat vehettek. Nem zárkózott be a könyvek birodalmába, a tapasztalat, a helyi szokásokkal való közvetlen megismerkedés mindig is érdekelte, ilyen értelmű bátorságát, fogékonyságát elősegíthette nyelvértéke és megbízható nyelvismerete (ezt többnyelvű levelezése is bizonyítja). Bázélban nyilvános vizsgát nem tett, de ajánlóleveleket és tanácsokat kapott, amikor leideni egyetemi éveire készülve – Leiden, Utrecht rövid érintésével – tovább indult Párizsba. A tudomány és ezen belül a kísérletezés és a matematika különösen érdekelte. Svájci tanárai párizsi tudós ismerősökhöz irányították, részben protestánsokhoz – ez a családnak elvárása is lehetett, hiszen a Telekieknek ez az ága református volt és adott arra, hogy az egyházat szellemi képességeivel is hathatósan támogassa. Bölcséleti vitairatát, amely Voltaire-től és a hitvalló keresztény tanoktól mindinkább elforduló „esprits-forts”-ok, a racionalisták ellenében készült, ekkorra megírta, a karácsonyi ünnepre nyomtatott változata is elkészült, címe: *Essai sur la foiblesse des esprits-forts* (Leyden, 1760). Mint valami vizsgadolgozatot küldte aztán

²⁵ Felmehessek: vagyis bécsi udvarba útlevelért. Teleki több levelének impurumát megőrizte. F. CSANAK Dóra, *i. m.*, Megjelölt forrása: Teleki József Bod Péternek, K.n., MTA Könyvtára, Kézirattár, Egyház és Bölcs. 2-r. 34. II.)

előre Voisin, (Voissin vagy Du Voissin) protestáns lelkésszel, Rousseau ismerősével a „genfi polgárnak”, Jean-Jacques Rousseau-nak, akit 1761 márciusában sikerült személyesen is megismernie. A Montmorency-ban Rousseau-val együtt töltött nap a magyar-francia kapcsolatok történetében is számottevő tény. Az ekkor huszonöt éves gróf számára (aki egyébként egyre inkább érdeklődött a társadalom szerkezete, a csoportok egymással való kapcsolata, a társadalmi felelősségvállalás kérdései iránt) nagy lecke volt, életformáját, értékrendjét, a kultúrához való általános viszonyulását is meghatározó esemény. Rousseau-val való találkozása mintegy vizsgázás volt egy nagy tekintély előtt nyelvismeretből, politikai, irodalmi tájékozottságból, de nem töltötte hiába a korábbi hónapokat sem, amikor egyetemi beiratkozása összegére várt a szüleitől. Kereste helyét, a tanulásnak főnemesi helyzetében elérhető formáit. A Sorbonne-ra ellátogatott, de ismerősei révén az akadémia üléseire volt könnyebb bejárása. A napló tanúsága szerint az évnnyitó akadémiai előadásra el is ment a gróf Clairault matematikus társaságában. A négy előadás között, amelyet ekkor meghallgatott, különösen fontos számunkra az, amely a Venus bolygót megfigyelő expedícióra vonatkozott. „Negyediket (értsd: olvasta az Akadémián) Alembert uram az Inoculatio-ról, melyben a Bernoulli Dániel uram nem régen kijött kis Traktátuskáját kritizálja. Ez a munka, ha nem mindenben helyes is, de jeles volt”.²⁶

Daniel Bernoullit levélben tájékoztatja la Condamine előadásáról.²⁷ Az akadémiai felolvasásokon kívül nevezetes gyűjteményeket (természettudományi kuriózum- és műtárgykollekciókat), templomokat látogatott, de ipari és egészségügyi létesítményeket is: a goblenszövő manufaktúrát, a Bicêtre-t (egyfajta azilum volt). A város mint szimbolikus terek történetileg kialakított konstruktuma is érdekelte. Jeles személyiségeket is felkeresett.²⁸ Tényleges karrierje ez után csaknem két évtizeddel kezdődött. Bizonyára Van Swieten értékelő magatartása következtében is: Békés vármegye főispáni helytartója (1782), Ugocsa vármegye főispánja (1782), majd a Pécs tankerület igazgatója

²⁶ Teleki József naplójában: „Harmadikat (értsd: olvasta) Thierry uram, melyben a Venusnak a napon való általmeneteléről, mely a jövő esztendőben júniusban fog véghezmenni, holmi reflexiókat írt. Küld ennek megnézésére minden nevezetesebb tudós societás mindenféle obszervátorokat, amelyek között az idevaló Scientiarum Academia is küld kétfelét: úgymint Muszkaországba és Roderigve nevű szigetbe Afrikába”. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759-1761)*, S.a.r., bev., mutatók, magyarázó jegyz., TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1987, 162-163.

²⁷ Teleki József a himlőoltással kapcsolatos tudományos vitához is hozzászólt, az oltás bevezetését hazájában is népszerűsítette, maga járt elől a példával (beoltatta magát és családját). Naplójába bejegyzti szokás szerint kinek, mikor és milyen módon küldött levelet. TOLNAI, *i. m.*, 163. (a bejegyzés időpontja: 1760. november 12.).

²⁸ Vö. F. CSANAK, *A naplóíró, i. m.*; EGYED Emese, *Teleki József párizsi tanéve = Kultúrák határán I-II.*, BÁNYAI Éva, SZONDA Szabolcs (szerk.), Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 2008, 29-40.

lett (1785–87). Teleki József idegen nyelvű anyagot is tartalmazó gazdag könyvgyűjteményének egy része László fiának, ill. unokájának, Józsefnek (az Akadémia elnökének) köszönhetően ma Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában található. Korábban a család több nemzedéke használhatta.

A szegények istápjja

Az erdélyi zártabb világban maradt Teleki József koronaőr József nevű fia; Marosvásárhelyt lett köztisztviselőként álló táblabíró. Temetése 1817-ben a szolidaritási gesztusok sokaságát váltotta ki a város értelmiségéből (többek között a város rászorulóinak kiosztandó ingyenebéd meghonosítása fűződik nevéhez).

A titoknok

Bizonyára nem véletlen, hogy a koronaőr másik fia, László (1764–1821) éppen apjuk halála, 1796 után költözött Magyarországra; funkciókat vállalt Pest-Budán, a magyar nyelvújítással is kapcsolatos tudományos életbe kapcsolódott be, költészeti munkásságával is nevet szerzett magának a magyar olvasók sorában. Gyermekei anyját, volt feleségét, a kendilónai Teleki Ádám leányát Erdélyen kívül „deponálta” (temettette el).²⁹ 1783 és 1787 között gyűjtötte a tapasztalatokat külföldön: Bécsben fél, Göttingában másfél évig tanult, utána Németországban, Angliában, Franciaországban, Svájcban, Hollandiában is megfordult. Alkalmi költői munkásságával nevet szerzett magának a hagyományos műfajokra hangolódott magyar olvasók sorában. Az Orczy és a gróf Fekete családok verselő tagjai révén a főúri költészet műhelyét is élte. A magyar irodalomtörténetben nem kéziratban maradt drámái, hanem mint a Fekete Jánossal való költői vita egyik szerzője ismertebb (verses vitájuk a halotti versek poétikájával kapcsolatos). Apja szigorúan ítélte meg drámai munkáit. A sziráki születésű Teleki Lászlónak gyermekei nevelésére vonatkozó feljegyzése az Erdélyi Múzeum egykori levéltárában, ma a Román Állami Levéltár kolozsvári részlegén található. Apjának egyik utolsó kívánságát teljesítette, amikor a gernyeszegi kastély építési tervét módosította.³⁰ Ennek egybevetése gyermekei tényleges életútjával egy másik tanulmány tárgya lesz.

²⁹ Családi életére kevesebb gondja volt, válási szándékáról az erdélyi rokonság tudott, magát a válást kevéssel a sok gyermeknek életet adó feleség, Mária halála előtt mondta ki a Szentszék. A család Erdélyhez való ragaszkodásával ellentétben gyermekei anyját, volt feleségét, unokatestvérét Szirákon temettette el 1800-ban.

³⁰ „A gernyeszegi kert delineatiója nem tzelom szerint való, nem lévén benn se a sziget, se az úgy nevezett tós kert, se az árokbeli forrás, folyamok és tók. Tsináltass vagy ha rá érkezel tsinály tréfából egy olyan, ha szinte durva delineatiót is, a mellyben mind ezek benne legyenek. Teleki

Az Akadémia elnöke

Teleki Lászlónak első feleségétől, a Kendilónán nevelkedett, jókedélyűként emlegetett Teleki Máriskótól (ifj. Teleki Ádám lányától) született fia, József (1790–1855), az Akadémia elnöke, nyelvész. Két évig tanult Göttingában, utána utazott apjához, nagyapjához hasonlóan. Apja életében királyi helytartósági titoknok lett (1818), 1824-ben a királyi tábla bírója, majd csanádi főispán, és a rendszeres munkálatok kidolgozásában is részt vett, szabolcsi főispán lett majd 1842-ben Erdély kormányzója. Az Akadémia tervének kidolgozásában is részt vett, magában az alapításban is (jelentős összeggel, akárcsak testvérei) és könyvtárának az Akadémia részére való átengedése is máig ható jelentős tett. Nyelvészeti és történeti munkássága is figyelemreméltó, de a köztudatban neve intézményalapítóként maradt fenn leginkább.

A politikus drámaszerző

Teleki Lászlónak második feleségétől, Mészáros Johannától született, tragikus sorsú fia Teleki László, Sárospatak után Bécsben, Berlinben tanult, évekig tartott nyugat-európai utazása. Nevelőit (többek között Eröss Sándort, Petrovics Frigyest) külföldi utazásain is mellette láthatjuk. A magyar drámatörténetben jelentős, *A kegyenc* című darab szerzője (1841-ben mutatta be a Magyar Nemzeti Színház); az 1848-as forradalom majd a szabadságharc híve, emigráns, a hazatérést is vállaló felelős beosztású politikus, Kossuth-párti. A Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Védegylet alelnöke volt. Halála körülményeiről viták folynak, és mintha maga a halálesemény titokzatossága ma eltakarná a jelentős értelmiségi pálya tényleges tartalmait. Tízéves volt, amikor apját elvesztette. Gyámja féltestvére, Teleki József volt.

3. Bécs, a nagyvilág felé

Teleki Sámuel gróf munkásságának kutatója Biás István után Deé Nagy Anikó. Őt a kancellár pályája leginkább a könyvtár létrejötte szempontjából érdekelte és foglalkoztatja ma is. Úgy tűnik, kezdetben József, az évek múltával éppen Sámuel volt Bod Péter kedvenc tanítványa. Apjáról, Teleki Sándor tordai főispánról írásaiban Teleki Sámuel nem sok szót ejt. Mintha Bod Péter vette volna át az apa helyét Teleki Sámuel kapcsolatrendszerében.

József fiának, Teleki Lászlónak 1792. febr. 17. A kendilónai levéltárban található levélre F. Csanak Dóra hivatkozik, F. CSANAK Dóra, *Két korszak ... i. m.*, 427.

Matematikai érdeklődése Bázelen válik nyilvánvalóvá. Két évet tölt a városban. Itthon a helyi viszonyokba való visszailleszkedését megzavarja egy drámába illő mozzanat, menyasszonya, Bánffy Ágnes elrablása.

A bécsi udvar engesztelő ajándékait végül aztán elfogadja, és egyre közelebb kerül az udvar államszervező terveihez. Az első kudarc után elfogadtatta magát az erdélyi és magyarországi urakkal bihari főispánként, aztán erdélyi kancellár lett, és a református egyházat támogató gesztusai révén Erdélyben sem kezdték ki azért, hogy a sáromberki birtokon kialakított kastély, vagy a megörökölt marosvásárhelyi palota helyett egyre inkább Bécs lett életvitelszerű lakhelye. Ma leginkább könyvtára, a 36000 kötetet számláló marosvásárhelyi Teleki Téka révén tisztelik emlékét, egykori erdélyi lakása a sáromberki kastély művészettörténeti kutatások tárgya.

A kancellár fia

Gyermekei Szebenben, Sáromberkén, Nagyváradon nevelkedtek, közülük Domokos két évig Bécsben is (a nemesi akadémián tanult), majd apja szándéka szerint Pesten növelte jogi tudását.

A valaha a császár-királynő környezetében csak latinul kommunikáló Teleki Sámuel gróf Domokos fia számára a német nyelvismeret megszerzését tartotta elsődleges fontosságúnak: „Liebtag Uramot köszönced szómmal s mond meg, hogy veled most szüntelenül németül beszéllyen, ő tégedet, kis hugoddal edgyütt tanítson mert én Kegyelmenek is meg köszönöm ha jó fiam leszel.”³¹

A tudós Kovásznai Sándor, Ráday Gedeon, majd Teleki Sámuel szövegkiadási terveinek avatott munkása két komédia-fordítását (Plautus, Terentius) nemcsak neki ajánlja, hanem időzíti is az ajánlást a fiú kollégiumba iratkozása és kilencedik születése napjára (1781 ősze) „Semmit el nem mulatott az édes atyai bölts gond-viselés az iránt, hogy a’ Nagyságod tanulása mennél boldogabb és elő-menetelesebb lehetne, jó és tudós tanítókat szerezvén Nagyságod’ mellé, mind a’ Németben még ötödik esztendővel ennek előtte; mind pedig az-utánn a’ Deákbann.”³² – írja Kovásznai az ajánlásban. Benke Mihály, a marosvásárhelyi skóla filozófiatanára (később Enyeden munkálkodott) szintén felkért nevelője volt a szépreményű ifjúnak.

³¹ Vö. DEÉ NAGY Anikó, *Ifjú gróf Teleki Domokos*, Erdélyi Múzeum, 1994/1-2., 25-50. A marosvásárhelyi Teleki Tékában található, néhány lapnyi önéletrajzi feljegyzés is őrzi a tanár nevét: Tq-1236 b/5. MS.323. Martin Liebtag neve mint lőcsei származású szebeni hungarusé ma egy az OszK-ban őrzött albumban (Oct. Lat. 112) azonosítható.

³² DEÉ NAGY Anikó, *i. m.*, 28.

Az egykori bécsi eminens tanuló, a természeti, gazdasági és kulturális értékek iránt fogékony utazó és gyenge egészségű nemes 1795-ben Karlsbadban jegyez fel emlékezetből életrajzi eseményeket: „1787 Jöttem lakni Váradról Bécsbe, 790 Pozsonyban voltam a Leopold király koronatióján 1795 jelen voltam a Martinovits Hajnótzai Latzkovits Zsigrai Sz. Marjai executióján...”³³ A szűkszavú feljegyzések közt az is szerepel, hogy kik voltak azok, akik apja váradai főispáni beiktatása ellen hangolták a közvéleményt 1787-ben (hozzáteszi, hogy ő tizenhárom és fél esztendő volt akkor). Teleki Domokos egykori tanára, Katona Imre albumába 1781 április 2-án Seneca-idézetet írt. (Seneca-kedvelését korai nevelő tanára, Kovásznai Sándor hatásával magyarázhatjuk.) Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság munkálataiba is bekapcsolódott, a Kéziratkiadó Társaság elképzeléseihez illően útleírást is közölt, amely a legkorábbi magyar nyelvű tudományos útirajzok közé tartozik. Mint drámaszerzőnek egy műve maradt fenn kézírásban; a jelek szerint apja sem az erdélyi Magyar Nyelvművelő társaságbeli, magyar patrióta politizálást, sem a katolicizmust és általában a kolonizáció gondolatát kritikával kezelő Mexikó-drámája (*A spanyolok Mexicóba*³⁴) kiadását nem támogatta, bár tudományos búvárkodását nem nézte rossz szemmel, maga is gyarapította fiának Amerika meghódítására vonatkozó, idegennyelvű könyvgyűjteményét.³⁵ A dráma vallási vitája mögött az a Teleki gróf áll, aki nem fogadja el a mélységükben meg nem értett hittételek hangoztatását: „Barátságos társalkodástok által nyerjed meg előbb magadnak, a főbb embereknek tanitanád nékiek beszélgetésekben a’ mi hitünket és beszúrva meg éreztetnéd ennek szentségét és boldogító voltát (...) és megmutatnátok a sok boldogságot, mellyet e világra az hozott, a kinek képe a keresztben vagy.”³⁶

A keresztény vallásnak a természetjoggal összekapcsolható volta, a vallási türelem és a közboldogság összefüggése olyan ideálok, amely Teleki Józsefnek, ifj. Teleki Domokos nagybátyjának francia nyelvű traktátusában is megjelennek. A végső cél az egyes ember és az emberi társadalom harmo-

³³ Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár, jelzete: Tq 1236b/5

³⁴ Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Ms 342. Oldalszám tekintetében ezzel megegyező a Teleki Téka Ms 115 félbőr kötéses példánya. Ez utóbbi címlapján GTL feloldja anonimitását és ajánlja is a kötetet a kollégium ifjúságának. A dráma mai lelőhelye Teleki Téka. Kiadása jegyzetekkel ez év végére várható.

³⁵ V.ö. A Teleki Téka spanyol, német és francia nyelvű, e témakörbe tartozó 17-18. századi köteteit.

³⁶ *A Spanyolok Mexicóba*, 1791., Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ms 342., 45. l.; *Egynehány hazai utazások leírása* című munkájában a sárospataki iskolai egzámen komolytalansága gondolkodtatja el. (TELEKI Domokos), *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid ismertetésével együtt*. Kiadott g.T.D. által., A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta ÉDER Zoltán, Bp., Balassi Kiadó, 1993, 10-11, (az első kiadás: 1796, Bécs).

nikus, békés élete – ezt közvetítette volna a dráma publikuma felé. Alapos okunk van azt hinni, hogy a cenzori vélemény megíratója maga volt a féltő apa, Erdély kancellárja. Deé Nagy Anikó közli azt a levelet is, amelyet a kancellár feleségének ír, ebben Domokos fiát Teleki Sámuel felelőtlenség és túlzott önbizalom vétsége miatt marasztalja el, és mintegy megbántva saját (családfői) jogára hivatkozik („nekem van Rechtem”): „...Ő mindenben a maga tetszésit, akarattját és planumát teszi timár mértékül; azt kívánván, hogy minden ahoz szabja magát, Ő pedig a más akarattját ne kövesse. Ennek oka az: hogy Ő azt tartya, hogy jobban lát másnál, egyenesebben itél másnál és a mint neki tetszik, úgy legjobb. Azért csak azokhoz vagyon confidentiaja a kik dicsérik és helybe hadgyák a mit ő akar. Gyermekségitől fogva tapasztalván ezen tulajdonságát sokszor meg intettem rolla, de soha nem convincalhattam arrol: hogy nekem van Rechtem. Mint Atyának ugyan mutatott engedelmességet, de nem meg-győződésből, hanem kötelességből. Bövölködik mindenben a maga itéletivel, az én itéletemre pedig azokban a dolgokban sem hajlik a mellyekben meg őszültem. A Világot még nem ösmeri, mégis azt tartya, hogy az emberek engemet csálnak meg inkább mint őtet, és ő a gazdasághoz, cselédtartáshoz, háztartáshoz, Jozságbeli rendeléshez s.a.t. többet tud nállamnál... Szeret contradicalniis; magát pedig másért genirozni nem szereti. Ez már meg van, akár élitől, akár fokától légyen. Én nem busulok rajta; csak azt bánám ha Domokos ezenn sem tanulna. Atyai tanácsaimat, a mig élek, tölle meg nem vonom, csak legyen nálla helyye; és járjon az én tanácsomon, ne pedig a maga akarattján.³⁷

A tehetséges fiú apja utasításait teljesítette, amikor jurátus lett Pesten, és amikor hazatért Erdélybe, akkor is. A kötelező nyilvános oktatás híve volt, a társadalom megújulásának kezdetét a kisközösségek erkölcsi megtisztulása révén képzelte el. Széleskörű tudásához rendkívüli érzékenység, történetkutatói tehetség, sőt kulturális antropológiai fogékonyság társult. Huszonöt éves volt, amikor elhunyt. Írásait apja (véltetőleg gondos válogatás után) Marosvásárhelyre telepített könyvtárában, a Tékában helyezte el.

A széki Telekiek olyan írástudókat vettek maguk mellé, akik személyi titkári munkájuk mellett a gyermekek tanításával is foglalkozhattak. Ilyen volt Teleki Sámuel Domokos fia mellett Kovásznai Sándor, Ferenc mellett (Erdélyben) Aranka György; Teleki József mellett Mátyási József. Maguk a főrangú utazók külföldön bekapcsolódtak a tudományos kutatásba; viselkedéskultúrát tanultak és hosszú távú szakmai kapcsolatokat építettek ki.

³⁷ Vö. DEÉ NAGY Anikó, *i. m.*, 34.; a hivatkozott levél: Teleki Sámuel levele Bethlen Zsuzsannához, Bécs, 1797. február 24., OL. Bp. T.S. oszt. P. 661/2645.

A Teleki család mintegy másfél évszázadra terjedő fiúnevelési szokásait áttekintően vizsgálva kiindulásként az apa-fiú viszonyokat, a család által tervezett nevelődési, majd adminisztratív jellegű tevékenységi terveket mutattuk be. Az egyes esetek szűrőpróba-szerű, alaposabb tanulmányozása azonban egyre jelentősebbnek láttatta a házinevelő-választás és a nemesi udvarba bejárók személyét (Bod Péter, Martin Liebtog, Benke Mihály, Kovásznai Sándor, Cornides Dániel, Sipos Pál) a női családtagok (művelt feleség, határozott özvegy családanya), a könyvgyűjtemények szerepét a fiú-örökösök nevelésében, a nagycsaládnak mint láthatatlan elvárási, viszonyítási rendszernek, kistársadalomnak jelenlétét az életutak alakulásában. A család egyes tagjai házassági és más kapcsolatok felhasználásával egyre szabadabban mozogtak a Habsburg Birodalom hivatali és tudományos színterein is. E dolgozat a lakás és a társadalmi siker összefüggését is sugallta (Sáromberke helyett Bécs, Gernyeszeg helyett Szirák, majd Pest).

A kutatásnak a továbbiakban ki kell egészülnie a tényleges olvasási szokások, a szülők iránti érzelmek elemzése, e többgyermekes arisztokrata családokban a leánynevelés kérdéseivel. Fontos továbbá a család által a rebelliségtől az udvarhűségig és vissza, a nemzeti ideálok által meghatározott cselekvési tervekig terjedő magatartásformákkal kapcsolatos esettanulmányok elkészítése.

